

Τα οφέλη της σχολικής χορωδίας στο Ειδικό Σχολείο: Η περίπτωση του Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Αλεξανδρούπολης

Αικατερίνη Γεροφώτη
Μουσικοπαιδαγωγός ΜΔΕ Ειδικής Αγωγής
Δημόσια Προτοβάθμια Εκπαίδευση
gerofoti@yahoo.com

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η περίπτωση της μαθητικής χορωδίας του Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Αλεξανδρούπολης (2013-2018). Τα μέλη της ήταν 12 μαθητές κατά μέσο όρο (66,6% αγόρια και 33,3% κορίτσια, 6-15 ετών,) και είχαν όλοι βαριά ή μέτρια νοητική αναπηρία, εκ των οποίων 33% είχε διάγνωση διαταραχών φάσματος αυτισμού (ΔΦΑ) και 33% ανήκε στην κοινότητα των μουσουλμάνων. Τους μαθητές υποστήριζαν εμψυχωτές - μέλη του εκπαιδευτικού προσωπικού του σχολείου. Οι στόχοι αφορούν στην επικοινωνιακή, κοινωνική, συναισθηματική, ψυχοκινητική καθώς και στη μουσική βιωματική και γνωστική ανάπτυξη των μαθητών. Η αποτίμηση έγινε στο τέλος, με συμπλήρωση ερωτηματολογίου και συνέντευξη στους εμψυχωτές, στους γονείς και στους υπόλοιπους εκπαιδευτικούς. Συνεντεύξεις έγιναν, επίσης, και στους μαθητές. Παρατηρήθηκαν θετικές καταγραφές σε όλους τους τομείς ανάπτυξης και ιδιαίτερα στον κοινωνικό και συναισθηματικό, καθώς και στην επίδραση στη σχολική μονάδα και στους εμψυχωτές.

Λέξεις κλειδιά: Ειδικό Σχολείο, Χορωδία, Μουσική Εκπαίδευση στην Ειδική Αγωγή, Ομαδικό τραγούδι, Κοινωνικοί και Συναισθηματικοί στόχοι

The School Choir's beneficial role in Special Education Schools: The case study of the Special Education Primary School of Alexandroupoli

Aikaterini Gerofoti
MSc Special Education
Music Educator in Primary Schools
gerofoti@yahoo.com

The present article examines the case study of a Special Education primary school's choir, located in Alexandroupoli (2013-18). The choir averagely consisted of 12 students (66,6% boys and 33,3% girls, 6 to 15 years old) and they were all variably displaying signs of either heavy or moderate cognitive impairment. The aforementioned specimen was mainly characterized by pervasive developmental disorders (PDD) in a 33%, while another third belonged in the Muslim community. All the students were supported and encouraged by members of the school's staff (facilitators). Learning goals were evolved around the students' communicational, social, emotional, psychokinetic and musical cognitive/experiential learning. The assessment, which took place after the program's conclusion, had parents, facilitators and teachers fill in questionnaires and answering interview questions. Students gave interviews as well. Positive performance records were tracked in all developmental areas, especially in social and emotional. Also, the wider impact to the school environment and to the facilitators was undelined.

Keywords: Special Education School, Choir, Music Pedagogy in Special Education, Group Singing, Social and emotional goals

Θεωρητικό πλαίσιο

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, αυξήθηκαν οι τοποθετήσεις μουσικοπαιδαγωγών στα δημόσια ειδικά σχολεία, καθώς επίσης και ο αριθμός των μουσικών με εξειδίκευση στην Ειδική Αγωγή (<https://www.minedu.gov.gr>). Έτσι, όλο και περισσότερα ειδικά σχολεία άρχισαν να στελεχώνονται με μουσικούς και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των σχολικών χορωδιών, οι οποίες λειτουργούσαν για πολλά χρόνια με την υποστήριξη άλλων ειδικοτήτων. Ωστόσο, στην ελληνική, όσο και στην αγγλική επιστημονική βιβλιογραφία, δεν υπάρχουν αρκετές αναφορές σχετικά με τις χορωδίες που αποτελούνται αποκλειστικά από άτομα με αναπηρία. Οι περισσότερες έρευνες που αφορούν συγκεκριμένες πληθυσμιακές κατηγορίες αναπηριών, σχετίζονται με προγράμματα χορωδιακής συνεκπαίδευσης (Eilat & Raichel, 2016· Branigan & Barker, 2015).

Στα ειδικά σχολεία της Ελλάδας η πλειοψηφία των μαθητών έχουν νοητική αναπηρία με ή χωρίς επιπρόσθετες αναπηρίες. Η νοητική αναπηρία χαρακτηρίζεται από σημαντικούς περιορισμούς στη νοητική λειτουργία και την προσαρμοστική συμπεριφορά, στις καθημερινές κοινωνικές και λειτουργικές δεξιότητες και εμφανίζεται πριν τα 18 έτη (AAIDD, 2009). Σύμφωνα με τον Shalock (2004, σελ. 206) ο σχεδιασμός κάθε παιδαγωγικής παρέμβασης για μαθητές με νοητική αναπηρία, θα πρέπει να έχει ως βάση τους οχτώ δείκτες ποιότητας ζωής: διαπροσωπικές σχέσεις, κοινωνική ένταξη, προσωπική ανάπτυξη, φυσική ευημερία, αυτοπροσδιορισμός, υλική ευημερία, συναισθηματική ευημερία, δικαιώματα. Με βάση τα παραπάνω, αναδεικνύεται η σημαντικότητα της επίτευξης των στόχων του κοινωνικού και συναισθηματικού τομέα, για τους μαθητές με νοητική αναπηρία.

Η χορωδία μπορεί να αποτελέσει πεδίο ανάπτυξης όχι μόνο γνωστικών, αλλά κοινωνικών, επικοινωνιακών, συναισθηματικών και ψυχοκινητικών δεξιοτήτων, συμβάλλοντας έτσι στην ολόπλευρη ανάπτυξη του μαθητή. Βιβλιογραφικές ανασκοπήσεις επιστημονικών ερευνών (Clift et al., 2010· Gick, 2011), που αφορούν κυρίως ενήλικο πληθυσμό, φανερώνουν οφέλη στην υγεία και στην ευημερία σε τρεις τομείς: συναισθηματικό, κοινωνικό και ψυχοκινητικό όπως, στάση σώματος, αναπνοή και λόγος. Επιστημονικές έρευνες υποστηρίζουν τη θετική επίδραση του ομαδικού τραγουδιού στην προαγωγή της κοινωνικής συνοχής (social connectedness), της αίσθησης του 'ανήκειν', στη μείωση του άγχους (Bailey & Davidson, 2005· Clift & Hancox, 2001), καθώς επίσης και στην τόνωση της αυτοεικόνας (Cohen, 2012· Wills, 2011). Η αυτορρύθμιση καθώς και η ικανότητα συνεργασίας μπορούν να τονωθούν στο πλαίσιο των χορωδιακών συναντήσεων. Οι εμπειρίες που μπορεί να αποκομίσει ο μαθητής κατά την παρουσίαση του έργου της χορωδίας είναι πολύτιμες (Bartle, 1993, σελ. 209).

Ερευνητικά Ερωτήματα

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας προέκυψε από τη στοχοθεσία της χορωδιακής παρέμβασης, ενώ τα άλλα δύο, έπειτα από παρατήρηση της επίδρασης στο ευρύτερο σχολικό πλαίσιο και είναι τα εξής:

1. Ποια η επίδραση της συμμετοχής μαθητών με νοητική αναπηρία ή/και ΔΦΑ στη σχολική χορωδία του ειδικού δημοτικού σχολείου τους, στην επίτευξη των

- ευρύτερων στόχων ανάπτυξης (επικοινωνιακή, κοινωνική, συναισθηματική, ψυχοκινητική, καθώς και μουσική γνωστική);
2. Ποια η απήχηση της χορωδίας στο ευρύτερο σχολικό πλαίσιο;
  3. Ποια ήταν τα προσωπικά οφέλη της ενεργής συμμετοχής των εμψυχωτών-εκπαιδευτικών στη σχολική χορωδία;

Μεθοδολογία

Το προφίλ της σχολικής χορωδίας του Ειδικού Δ.Σ. Αλεξανδρούπολης

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η περίπτωση της μαθητικής χορωδίας του Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Αλεξανδρούπολης κατά τα διδακτικά έτη 2013-2018, υπό τη διεύθυνση και εκπαιδευτική καθοδήγηση της υπογράφουσας. Οι συναντήσεις της χορωδίας γίνονταν δύο φορές την εβδομάδα και για μία ώρα κάθε φορά. Τα μέλη της χορωδίας ήταν 12 μαθητές κατά μέσο όρο, εκ των οποίων 66,6% αγόρια και 33,3% κορίτσια. Οι συμμετέχοντες ήταν 6 μέχρι 15 ετών και είχαν όλοι βαριά ή μέτρια νοητική αναπηρία. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους ήταν ότι το 33% είχε διάγνωση ΔΦΑ, ενώ ένα άλλο 33% ανήκε στην κοινότητα μουσουλμάνων και διδάχτηκε την προφορική ελληνική γλώσσα αποκλειστικά στο σχολείο. Υπήρχε μεγάλη ανομοιογένεια ως προς το μουσικό και μαθησιακό δυναμικό των μαθητών. Τους μαθητές υποστήριζαν εμψυχωτές - μέλη του εκπαιδευτικού προσωπικού του σχολείου.

Η χορωδιακή παρέμβαση

Η επιλογή των μαθητών

Η επιλογή των μελών της χορωδίας έγινε με κριτήρια τις φωνητικές ικανότητες και την ποιότητα της αυτορρυθμιζόμενης συμπεριφοράς τους. Επιλέχθηκαν όσοι μαθητές είχαν κατακτήσει τον μηχανισμό του προφορικού λόγου, λειτουργικού ή στερεοτυπικού, καθώς και αυτοί που δεν είχαν κατακτήσει τον μηχανισμό αυτό, αλλά επικοινωνούσαν με φωνήματα ή συλλαβές. Οι μαθητές με επιθετική συμπεριφορά αποφασίστηκε να συμμετέχουν στη χορωδία με εξατομικευμένη υποστήριξη από έναν εμψυχωτή, έπειτα από κατάλληλη προετοιμασία που αφορούσε στις δεξιότητες ομαδικής συνύπαρξης. Οι μαθητές αυτοί συνυπήρχαν σταδιακά όλο και για περισσότερη ώρα.

Οι συναντήσεις

Οι δύο σταθερές μονόωρες συναντήσεις της χορωδίας εντάχθηκαν στο πρόγραμμα σταδιακά, έπειτα από την αίτηση της μουσικοπαιδαγωγού. Υπήρξε, αρχικά, προβληματισμός από το προσωπικό του σχολείου σε αυτήν την πρόταση. Ο προβληματισμός αφορούσε κατά πρώτο λόγο, στην ιδιαίτερη προσαρμογή που απαιτούνταν στο σχολικό πρόγραμμα. Κατά δεύτερο λόγο, αφορούσε στην επιφυλακτικότητα για την ομαλή συνύπαρξη, λόγω μεγέθους και ποικιλομορφίας της μαθητικής ομάδας, αλλά και λόγω των επιθετικών συμπεριφορών κάποιων συμμετεχόντων της.

Αρχικά, οι συναντήσεις πραγματοποιούνταν πριν από κάθε σχολική εορτή. Σταδιακά, η συνύπαρξη της ομάδας γινόταν όλο και ομαλότερη και παράλληλα τα οφέλη της χορωδίας έγιναν εμφανή. Τα δεδομένα αυτά βοήθησαν στην υποστήριξη των σταθερών χορωδιακών συναντήσεων από το σύνολο των εκπαιδευτικών.

Ο ρόλος των εμπυχωτών

Σταδιακά καθορίστηκε ο ρόλος των εμπυχωτών, οι οποίοι λειτουργούσαν ως συνεργάτες της μουσικοπαιδαγωγού, ακολουθώντας οδηγίες και ανταλλάσσοντας απόψεις. Πολλές φορές αναλάμβαναν ρόλο εισηγητή σε παράλληλες δράσεις ή σε δραστηριότητες. Καθόντουσαν ανάμεσα από τους μαθητές και τους υποστήριζαν ή τους εμπύχωναν, ενώ έκαναν και οι ίδιοι φωνητικές ασκήσεις μαζί τους. Τον τελευταίο χρόνο εξοικειώθηκαν στο τραγούδι της 2ης φωνής, υποστηρίζοντας την 1η φωνή των μαθητών και βοηθώντας τους συμμετέχοντες να ζήσουν την εμπειρία της διφωνίας.

Η συνεργασία με τους γονείς

Η συνεργασία με τους γονείς θεωρήθηκε σημαντική. Διατηρήθηκε μία σταθερή επικοινωνία μαζί τους, ώστε να συμβάλουν στην αρχική, διαμορφωτική και τελική αξιολόγηση, καθώς και για να υποστηρίξουν τα παιδιά τους στη μελέτη των τραγουδιών. Ακόμη, αντάλλασσαν απόψεις με την μουσικοπαιδαγωγό για τις προσδοκίες και τους εξατομικευμένους στόχους των μαθητών.

Προσαρμογή της διδασκαλίας

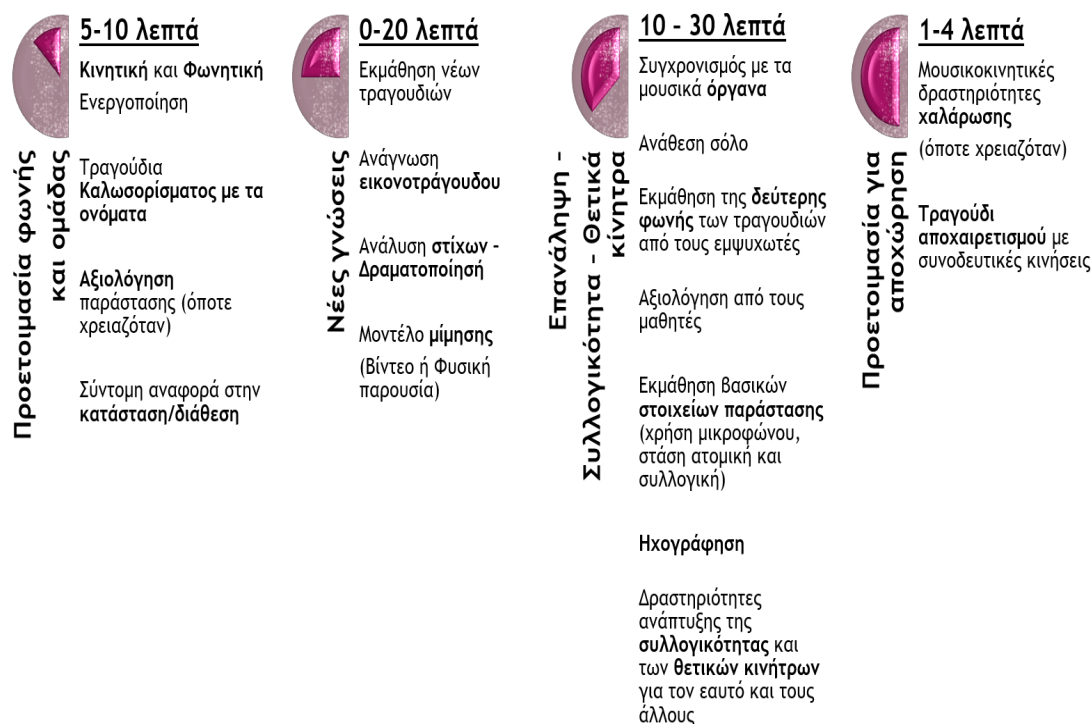
Η διδασκαλία σταθμίστηκε στις φωνητικές και επικοινωνιακές δυσκολίες των μαθητών. Λήφθηκαν υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, ενδιαφέροντα, ικανότητες και περιορισμοί, προηγούμενες μουσικές εμπειρίες, προφίλ αναπηρίας και πολιτισμικές καταβολές. Οι μαθητές με νοητική αναπηρία έχουν τα εξής χαρακτηριστικά: αδύναμη μνήμη και συγκέντρωσης προσοχής, περιορισμένη επεξεργασία πληροφοριών, δυσκολία στην κατανόηση αφηρημένων εννοιών (ΥΠΕΠΘ, 2004α, σσ. 8-9), ενώ οι μαθητές με ΔΦΑ δυσκολεύονται στην κοινωνική αλληλεπίδραση και επικοινωνία (ΥΠΕΠΘ, 2004β· ΑΡΑ, 2013). Επίσης, οι μαθητές της μουσουλμανικής κοινότητας έχουν φτωχό λεξιλόγιο. Τα χαρακτηριστικά αυτά φωτίζουν την ανάγκη χρήσης απλού λόγου με αργό ή μέτριο ρυθμό, διασφάλισης της απλότητας του διδακτικού περιεχομένου, βιωματικής προσέγγισης της διδασκαλίας, συχνής επανάληψης και εισαγωγής διαλειμμάτων ψυχαγωγίας ανάμεσα στις δραστηριότητες. Παράλληλα, αποφασίστηκε η αξιοποίηση οπτικών βοηθημάτων (ΥΠΕΠΘ, 2004β, σελ. 282) όπως, εικονογράφων, βιντεο-τραγουδιών, ώστε να γίνεται πιο κατανοητό το περιεχόμενο των στίχων. Τέλος, μεταφράστηκαν στίχοι στη γλώσσα των μουσουλμανοπαίδων για την ενίσχυση των κινήτρων μάθησης και συμμετοχής.

Από την άλλη πλευρά, η ανάγκη των μαθητών με νοητική αναπηρία για συνεχή παρότρυνση (ΥΠΕΠΘ, 2004α, σελ. 9) καλύφθηκε μέσω της υποστήριξης των εμπυχωτών. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δυσφορίας στην αλλαγή, των μαθητών με ΔΦΑ (ΑΡΑ, 2013), αντιμετωπίστηκε με δραστηριότητας καλλιέργειας του αισθήματος ασφάλειας (μουσικές ρουτίνες που επαναλαμβάνονταν, κάθε φορά, με σταδιακή ένταξη κάτι νέου), καθώς και με τη σταθερή δομή των συναντήσεων (ΥΠΕΠΘ, 2004β, σελ. 282). Η μεγάλη ανομοιογένεια ως προς το γενικότερο μαθησιακό δυναμικό, αλλά και ως προς τις φωνητικές ικανότητες τους διαχειρίστηκε με διαφοροποιημένη/εξατομικευμένη προσέγγιση της διδασκαλίας.

Δομή συναντήσεων

Επιλέχθηκαν βιωματικοί μέθοδοι διδασκαλίας με επανάληψη, (τραγούδια χαιρετισμού, δραστηριότητες ρουτίνας), μίμηση και αυτοσχεδιασμό. Γινόταν εξάσκηση με εναλλαγές μεταξύ ομαδικού και ατομικού τραγουδιού. Οι συναντήσεις είχαν την εξής δομή (Εικ. 1):

1. Προετοιμασία φωνής και ομάδας,
2. Εισαγωγή νέων γνώσεων,
3. Επανάληψη τραγουδιών από προηγούμενες συναντήσεις και δραστηριότητες ενίσχυσης των συναισθηματικών και κοινωνικών στόχων,
4. Προετοιμασία για αποχώρηση.

Εικόνα 1. Δομή και περιεχόμενο συναντήσεων

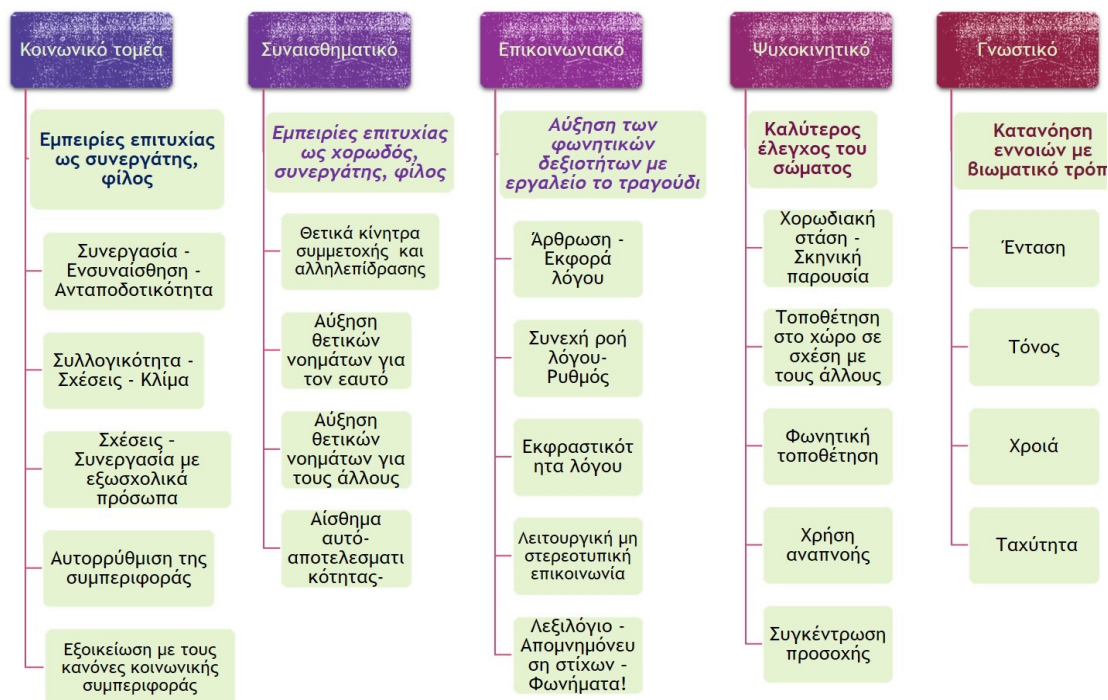
Σκοπός και στόχοι με έμφαση στον κοινωνικό και συναισθηματικό τομέα

Σκοπός της παρέμβασης ήταν οι αύξηση των εμπειριών επιτυχίας ως χορωδοί, φίλοι και συνεργάτες, με βασικό εργαλείο το ομαδικό τραγούδι, μέσα από βιώματα θετικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης και συνεργασίας, καθώς και στιγμές συλλογικής χαράς. Τέθηκαν ομαδικοί και εξατομικευμένοι στόχοι. Οι στόχοι αφορούν στην επικοινωνιακή, κοινωνική, συναισθηματική, ψυχοκινητική, καθώς και τη μουσική βιωματική και γνωστική ανάπτυξη των μαθητών (Εικόνα 2).

Στοχοθεσία με έμφαση στον κοινωνικοσυναισθηματικό τομέα

Δεδομένου ότι οι μαθητές με νοητική αναπηρία έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση (ΥΠΕΠΘ, 2004α, σελ. 1) και αδύναμες δεξιότητες προσαρμοστικής συμπεριφοράς (ΑΑΙΔΔ, 2009) έμφαση δόθηκε στους κοινωνικούς και συναισθηματικούς στόχους, τους οποίους υπογραμμίζει, μεταξύ άλλων, το αναλυτικό πρόγραμμα για μαθητές με νοητική αναπηρία, ως πρωταρχικούς (ΥΠΕΠΘ, 2004, σσ. 5-6). Η τόνωση του αυτοσυναισθήματος και η βελτίωση της ικανότητας αλληλεπίδρασης και συνεργασίας, θεωρήθηκαν θεμελιώδη για τους υπόλοιπους τομείς ανάπτυξης, υπό το πρίσμα αυτής της παρέμβασης. Το γέλιο και η χαρά ήταν στο κέντρο των συναντήσεων, ως σημαντικοί παράγοντες ανάπτυξης γνωστικών, συναισθηματικών

Εικόνα 2. Οι στόχοι της χορωδιακής παρέμβασης

και κοινωνικών στόχων (Reddy et al., 2002). Οι δράσεις που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα της χορωδιακής παρέμβασης για τους σκοπούς αυτούς ήταν οι εξής:

- Δραστηριότητες ενδυνάμωσης της ομάδας και των θετικών κινήτρων ή νοημάτων των μαθητών, με την υποστήριξη ψυχολόγων ή κοινωνικών λειτουργών.
- Εκπροσώπηση του σχολείου με την παρουσίαση τραγουδιών εντός και εκτός της σχολικής μονάδας:
  - εκτός του σχολείου αυτόνομα ή με άλλα σχολεία,
  - εντός του σχολείου καθημερινά (ομαδική προσευχή, διαλλείματα) ή σε ειδικές περιστάσεις (γενέθλια, επισκέψεις, εκδηλώσεις), με άρθρα των μαθητών στο σχολικό blog και με ηχογραφήσεις τραγουδιών.
- Προγράμματα συνεκπαίδευσης/συνεργασίας με άλλα σχολεία (Εικόνα 3).
- Εκπαιδευτικές επισκέψεις, όπως μουσικό θέατρο, οργανοποιός, στούντιο ηχογράφησης, οργανοπαίκτες ή τραγουδιστές (Εικόνα 4).
- Παράλληλες δράσεις δημιουργικής έκφρασης, π.χ. διετές πρόγραμμα δημιουργίας στίχων, δραματοποίηση στίχων, караόке, εκμάθηση και δημιουργία τραγουδιών για προγράμματα σχολικών δραστηριοτήτων (Εικόνα 4).
- Συμμετοχή σε δύο σχολικούς διαγωνισμούς δημιουργίας τραγουδιών. Μάλιστα, οι μαθητές διακρίθηκαν με τη 2η θέση για τη συμμετοχή τους στον 1ο Πανελλήνιο Διαγωνισμό Δημιουργικής Έκφρασης Μαθητών Δημοτικών Σχολείων με θέμα: «Ας φανταστούμε το σχολείο των ονείρων μας».

Εικόνα 3. Δράσεις με άλλα σχολεία

Εικόνα 4. Παράλληλες δράσεις της χορωδίας

Συλλογή δεδομένων

Εργαλεία συλλογή δεδομένων

Για την συλλογή δεδομένων δημιουργήθηκε ερωτηματολόγιο, και έγιναν ημι-δομημένες συνεντεύξεις στους γονείς και στους εκπαιδευτικούς του σχολείου, είτε ήταν εμψυχωτές της χορωδίας, είτε όχι. Συνεντεύξεις μη δομημένες έγιναν στους μαθητές - συμμετέχοντες. Η συλλογή δεδομένων για τους γονείς και τα παιδιά αφορούσε μόνο στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα.

Η συμπλήρωση ερωτηματολογίου από τους εκπαιδευτικούς έγινε ανώνυμα, μέσω της φόρμας google που δημιουργήθηκε με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα. Οι ερωτήσεις αφορούσαν στην επίδραση της χορωδίας για τους διάφορους τομείς ανάπτυξης των μαθητών (γνωστικό, ψυχοκινητικό, επικοινωνιακό, κοινωνικό, συναισθηματικό), την

επίδραση γενικότητα στη σχολική μονάδα και ειδικότερα στους εμψυχωτές. Στην τελευταία κατηγορία ερωτήσεων απάντησαν μόνο οι εμψυχωτές εκπαιδευτικοί. Οι στόχοι της χορωδίας (Εικόνα 2), καθώς και τα ερευνητικά ερωτήματα μετατράπηκαν σε ερωτήσεις και δόθηκε η δυνατότητα απάντησης στην κλίμακα Likert ή σε ανοικτού τύπου απάντηση. Για τον κάθε τομέα ερωτήσεων υπήρχαν 6-10 ερωτήσεις, οι οποίες και συνυπολογίστηκαν για την εξαγωγή του μέσου όρου του κάθε τομέα. Δημιουργήθηκε άλλο ερωτηματολόγιο για τους γονείς, πιο απλοποιημένο και σύντομο, με ερωτήσεις που αφορούσαν μόνο στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα, κλειστού και ανοικτού τύπου.

Ενότητα 5 από 10

Η σχολική χορωδία κατά πόσο επέδρασε κατά τη γνώμη σας στον συναισθηματικό τομέα;

Περιγραφή (προαιρετικό)

Αύξηση των θετικών κινήτρων συμμετοχής και αλληλεπίδρασης (χαρά, ενθουσιασμός)

	1	2	3	4	5	
Πολύ μικρή επίδραση	☐	☐	☐	☐	☐	Πολύ μεγάλη επίδραση

Αύξηση της αίσθησης αυτό-αποτελεσματικότητας

	1	2	3	4	5	
Πολύ μικρή επίδραση	☐	☐	☐	☐	☐	Πολύ μεγάλη επίδραση

Εικόνα 5. Μέρος ερωτηματολογίου εκπαιδευτικών

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις έγιναν με ερωτήσεις ανοικτού τύπου, ακολουθώντας το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου. Καταγράφηκαν οι δηλώσεις με τη χρήση σημειωματάριου και μετρήθηκαν ως προς τη συχνότητα εμφάνισης. Μέσω των συνεντεύξεων, επιβεβαιώθηκαν τα ποσοτικά στοιχεία των ερωτηματολογίων, αναδείχτηκαν ποιοτικά στοιχεία για τη θετική επίδραση της χορωδίας, καθώς και κατατέθηκαν κάποιοι μεμονωμένοι προβληματισμοί, προτάσεις και σκέψεις.

Το δείγμα

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στο δείγμα ήταν 20, εκ των οποίων, οι περισσότεροι εργάστηκαν στο σχολείο την τελευταία χρονιά (80%), λιγότεροι εργάστηκαν τα προηγούμενα χρόνια (40-45%), ενώ το 60% συμμετείχε στην χορωδία κάποια στιγμή με τον ρόλο του εμψυχωτή. Η ηλικία των εκπαιδευτικών κυμαίνεται κατά κύριο λόγο μεταξύ 20-35 (60%), ενώ 35-55 χρονών είναι οι υπόλοιποι (40%).

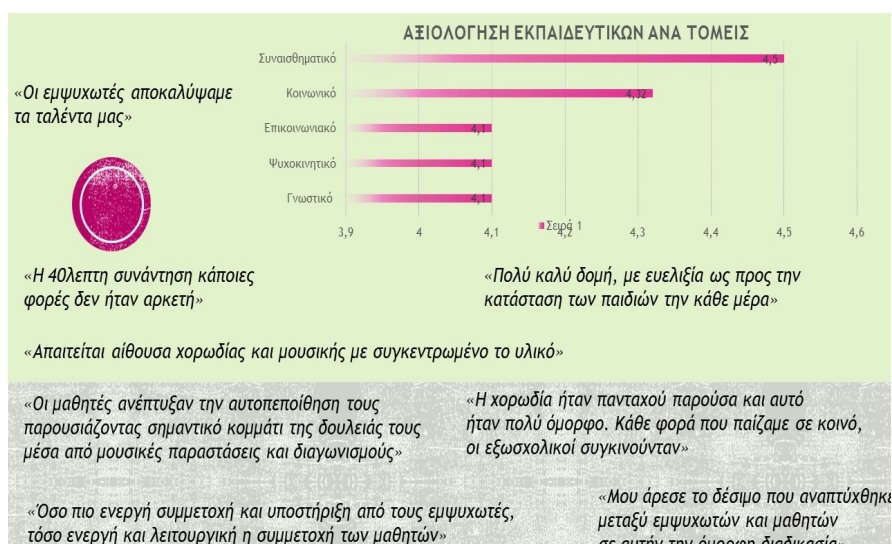
Οι γονείς που συμμετείχαν στο δείγμα ήταν 10, απ' τους οποίους οι 5 έχουν παιδιά με ΔΑΦ. Οι γονείς παιδιών από τη μουσουλμανική κοινότητα δεν επιθυμούσαν να συμμετέχουν στην αξιολόγηση.

Οι μαθητές του δείγματος ήταν 10, 7 αγόρια και 3 κορίτσια, 3 εκ των οποίων με ΔΑΔ. Έγιναν μη δομημένες συνεντεύξεις, στο τέλος της παρέμβασης, καθώς και καταγραφή των βασικών αυθόρμητων δηλώσεων τους σε ημερολόγιο, στο τέλος κάθε συνάντησης. Οι δηλώσεις καταγράφηκαν και ομαδοποιήθηκαν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία της θετικής επίδρασης και η δεύτερη της δυσκολίας, καταμετρήθηκαν, αναδεικνύοντας ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία.

Αποτελέσματα

Στην ποσοτική εξαγωγή αποτελεσμάτων των ερωτηματολογίων (Εικόνα 6) φάνηκε πως η χορωδία, σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευτικών, επέδρασε «πολύ» έως «πάρα πολύ» θετικά σε όλους του τομείς (4-5/5 της κλίμακας Likert). Ο συναισθηματικός (4,5/5) και ο κοινωνικός τομέας (4,32/5), όπως πιστεύουν οι εκπαιδευτικοί, επηρεάστηκε περισσότερο, σε σχέση με τον γνωστικό, ψυχοκινητικό και επικοινωνιακό τομέα που είχαν το ίδιο ακριβώς αποτέλεσμα (4,1/5). Πιο συγκεκριμένα, κάποιοι επιμέρους στόχοι στον κάθε τομέα ανάπτυξης, έχουν υψηλότερο ή χαμηλότερο αποτέλεσμα από κάποιους άλλους, για παράδειγμα, «Αύξηση της συλλογικότητας και βελτίωση του κλίματος μεταξύ των μαθητών» (75% πάρα πολύ, 25% πολύ), «Αύξηση της ικανότητας αυτοαξιολόγησης και αυτοδιόρθωσης της συμπεριφοράς» (45% πάρα πολύ, 25% πολύ, 30% μέτρια). Οι συνεντεύξεις επιβεβαίωσαν τα ποσοτικά στοιχεία.

Εικόνα 6. Απόψεις εκπαιδευτικών και εμπυκωτών

Οι γονείς, όπως φαίνεται στα ερωτηματολόγια, πιστεύουν ότι η συμμετοχή των παιδιών τους στη χορωδία επέδρασε «πολύ» έως «πάρα πολύ» θετικά σε όλους του τομείς (4-5/5 της κλίμακας Likert), παρόμοια με τους εκπαιδευτικούς. Ο συναισθηματικός (4,6/5) και ο κοινωνικός τομέας (4,5/5) είναι αυξημένοι σε σχέση με τον γνωστικό (4,1/5), ψυχοκινητικό (4/5) και επικοινωνιακό τομέα (4,3/5). Στις συνεντεύξεις επιβεβαιώθηκαν τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου και διακρίθηκαν οι συνηθέστερες δηλώσεις τους (Εικόνα 7) που σχετίζονται με τη θετική επίδραση στην τραγουδιστική ικανότητα, στην αλληλεπίδραση και στο αυτοσυναισθημα.

Από τις δηλώσεις των μαθητών-συμμετεχόντων αναδείχτηκαν δύο κατηγορίες, της θετικής επίδρασης και της δυσκολίας. Οι δυσκολίες αφορούσαν περισσότερο στο άγχος του ατομικού τραγουδιού, τις διαφωνίες με τους συμμαθητές τους και την εκδήλωση ανεπιθύμητων συμπεριφορών από συνομηλίκους τους. Θετική επίδραση φάνηκε περισσότερο στον συναισθηματικό τομέα (ανάπτυξη θετικών νοημάτων για τον εαυτό, τους άλλους και την ομάδα, αίσθημα αυτό-αποτελεσματικότητας) και στον κοινωνικό τομέα (συλλογικότητα, σχέσεις μεταξύ συνομηλίκων, συνεργασία) (Εικόνα 8).

«Πιστεύουμε ότι η χορωδία είναι απαραίτητη για την κοινωνικοποίηση, οριοθέτηση και συνεργασία των παιδιών μας με αυτισμό»

«Ένιωσα περήφανη για τον γιο μου»
«Ένιωθε και αυτός περήφανος»

«Ενισχύθηκε η αυτοεκτίμησή του και βελτιώθηκε η ικανότητά του να λειτουργεί συλλογικά»

«Η επίδραση των χορωδιακών συναντήσεων στην κόρη μας με αυτισμό ήταν μεγάλη ιδιαίτερα ως προς την συμπεριφορά. Έμαθε να λειτουργεί με τους κανόνες της ομάδας, μείωσε τις επιθετικές της συμπεριφορές. Επέλεξε να συμμετέχει και όχι να αποσυρθεί»

Τραγουδούν καλύτερα	Αλληλεπίδραση	Αυτοσυναίσθημα
• Τόνος • Ροή • Ρυθμός • Έκταση • Έκφραση • Ένταση • Καθαρότητα	• Λειτουργικότερη και καλύτερη αλληλεπίδραση • Συνεργασία και γνωριμία με μαθητές εκτός σχολείου • Αυτορρύθμιση • Βελτίωση των σχέσεων • Καλύτερη συνεργασία • Πρωτοβουλία, ενεργητικότητα	• Περηφάνια • Ενθουσιασμός • Χαρά • Συγκίνηση

Εικόνα 7. Απόψεις γονέων

«Η νίκη μας στον διαγωνισμό ήταν το καλύτερό μου. Δεν θα το ξεχάσω»

«Μου άρεσε που στην χορωδία ήταν η δασκάλα μου και μας βοηθούσε»

«Δεν μου άρεσε όταν η Μαρία ήταν αναστατωμένη»

«Μ' αρέσει πιο πολύ να τραγουδώ, γιατί με δυσκολεύει να μιλώ.»

«Βελτιώθηκα φέτος. Έμαθα να τραγουδάω με σωστή στάση, ανοικτό στόμα και με τον ρυθμό των άλλων παιδιών. Πλέον δεν ξεχνώ τα λόγια»

«Θέλω να κάνουμε παραστάσεις συχνά. Μου άρεσε που τραγουδήσαμε με τα άλλα σχολεία»

«Το αγαπημένο μου ήταν που έπαιξα τύμπανο και τραγουδούσα μόνος μου ταυτόχρονα»

«Οι εκδρομές με τη χορωδία είναι οι αγαπημένες μου. Το θέατρο, το στούντιο και ο αγαπημένος μου οργανοποιός»

«Είμαστε φοβερή χορωδία». Οι φωνές μας είναι πολύ καλύτερες φέτος»

Εικόνα 8. Δηλώσεις των μαθητών

Το δεύτερο σκέλος της αξιολόγησης από τους εκπαιδευτικούς αφορούσε στην επίδραση της χορωδίας ευρύτερα στη σχολική μονάδα. Από τα ερωτηματολόγια αναδείχτηκαν θετικά στοιχεία για την θετική διάθεση τους απέναντι στις παρουσιάσεις της χορωδίας (Πίνακας 1). Από τις συνεντεύξεις αναδείχτηκαν επιπλέον απόψεις για τη συμβολή της χορωδίας: α. στην ανάπτυξη θετικών νοημάτων για το σχολείο (αίσθηση αποτελεσματικότητας και επιτυχίας, χαρά, περηφάνια), β. στη διαμόρφωση ταυτότητας για τη σχολική μονάδα, γ. στη γενικότερη συλλογικότητα. Επιπλέον, υπογραμμίστηκε η ανάγκη ύπαρξης σταθερής αίθουσας μουσικής και χορωδίας.

Οι εμπνευστές-εκπαιδευτικοί της χορωδίας απάντησαν σε περισσότερες ερωτήσεις σε σύγκριση με τους υπόλοιπους εκπαιδευτικούς. Στην Εικόνα 6 και στον Πίνακα 2 φαίνονται οι απαντήσεις τους σχετικά με την επίδραση της παρέμβασης στους ίδιους.

Πίνακας 1. Αξιολόγηση εκπαιδευτικών για της επίδραση της χορωδίας στη σχολική μονάδα

Απόψεις σχετικά με τη απήχηση της χορωδίας στο ευρύτερο σχολικό πλαίσιο	Αξιολόγηση από εκπαιδευτικούς
Προσέφερε ψυχαγωγία για το σύνολο τους σχολείου	πάρα πολύ 85% / πολύ 5%, 10% μέτρια
Οι παρουσιάσεις της ήταν ενδιαφέρουσες	πάρα πολύ 85% / πολύ 15%
Οι παρουσιάσεις ήταν συγκινητικές	πάρα πολύ 90% / πολύ 10 %
Η παρουσία της ήταν συνεχής	πάρα πολύ 78,9%/πολύ 15,8%/ 5,3% μέτρια

Πίνακας 2. Αξιολόγηση της επίδρασης της χορωδιακής παρέμβασης στους εμψυχωτές

Συμπεριφορά εμψυχωτή αναφορικά με τη συμμετοχή στη χορωδία	Αξιολόγηση επίδρασης της συμμετοχής στη χορωδία
Βελτίωση φωνητικών ικανοτήτων	46,7% πάρα πολύ / 20% πολύ / 33,3% μέτρια
Εκμάθηση βασικών αρχών ομαδικού τραγουδιού	53,3% πάρα πολύ/ 33,3% πολύ / 13,3% μέτρια
Απόλαυση συμμετοχής	85,7% πάρα πολύ / 14,3% πολύ
Συγκίνηση	85,8% πάρα πολύ, 14,2% πολύ
Οι σχέσεις των ίδιων με τους μαθητές ευνοήθηκαν/τονώθηκαν	78,6% πάρα πολύ / 21,4% πολύ
Παρατήρηση νέων πτυχών δυνατοτήτων και συμπεριφορών των μαθητών τους	71,4% πάρα πολύ / 28,6,% πολύ
Επιθυμία για ανάληψη εκ νέου του ρόλου του εμψυχωτή	78,6% πάρα πολύ / 21,4% πολύ
Δυσκολία στη διαχείριση των πολλαπλών απαιτήσεων της υποστήριξης των μαθητών	50% πολύ λίγο / 14,3% λίγο ή μέτρια ή πολύ / 7,1% πάρα πολύ

Από τις απαντήσεις τους φαίνεται ότι ο ρόλος του εμψυχωτή αποτέλεσε μια ευχάριστη εμπειρία. Αναδεικνύονται οφέλη διαπροσωπικά και εκπαιδευτικά σε σχέση με τους μαθητές τους, καθώς και προσωπικά, σε σχέση με όσα έμαθαν και όσα βίωσαν. Στις συνεντεύξεις επιβεβαιώθηκαν τα ποσοτικά αυτά στοιχεία και παράλληλα φωτίστηκαν θέματα πιο ειδικά, όπως η αναλογική σχέση εμψύχωσης και συναισθηματικής ενδυνάμωσης των μαθητών και η επιθυμία για αξιοποίηση των μουσικών εμπειριών που αποκόμισαν στην τάξη.

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των δεδομένων φαίνεται ότι η επίδραση της χορωδίας στους επιμέρους μαθησιακούς στόχους, στο ευρύτερο σχολικό πλαίσιο, αλλά και στους

εμπυχωτές είναι σημαντική. Οι στιγμές της χορωδίας αποτελούσαν για τους μαθητές μία από τις λίγες ευκαιρίες για να αλληλεπιδράσουν και να συνεργαστούν με συνομηλίκους τους από άλλα σχολικά τμήματα, τους οποίους συναντούν κυρίως στο διάλειμμα ή σε άλλα προγράμματα. Λαμβάνοντας υπόψη τις χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες των μαθητών με νοητική αναπηρία (Merrell et al., 1993), τη δυσκολία τους να διαμορφώσουν σχέσεις με συνομηλίκους (Cook & Oliver, 2011) και την χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση που τείνουν να έχουν (Garaigordobil & Pérez, 2007) αποφασίστηκε η διαμόρφωση μιας στοχοθεσίας προσανατολισμένης στον κοινωνικό και συναισθηματικό τομέα. Η χορωδία αποτέλεσε ένα χώρο ανάπτυξης σχέσεων μέσα από συλλογικές στιγμές επιτυχίας ως φίλοι, χορωδοί ή συνεργάτες.

Μέσα από τις συνεντεύξεις, αλλά και από την εμπειρία της συγγραφέως της παρούσας εργασίας στη διεύθυνση της χορωδίας τα αναφερόμενα χρόνια, φωτίστηκαν κάποιες σημαντικές πτυχές για την επιτυχία της παρέμβασης, οι οποίες παρατίθενται παρακάτω:

- Η ικανότητα, η προθυμία και η ενεργητικότητα των εμπυχωτών ήταν πολύτιμα στοιχεία τα οποία θεωρήθηκαν ως ανάλογα με την ενίσχυση των θετικών κινήτρων συμμετοχής, μάθησης και αλληλεπίδρασης των μαθητών.
- Υπήρξε σημαντική η συνεργασία πολλών διαφορετικών ειδικοτήτων για τη δημιουργία, υλοποίηση και αξιολόγηση της παρέμβασης, την παρατήρηση και ανταλλαγή απόψεων, την ανάληψη εισηγητικών ρόλων και τη διαχείριση προβλημάτων.
- Η πολυετή διεύθυνση και εκπαίδευση των μελών της χορωδίας από την ίδια τη μουσικοπαιδαγωγό επέτρεψε να υπάρχει συνέχεια στο όραμα της για τον ρόλο της χορωδίας. Δόθηκε χρόνος για βαθύτερη κατανόηση των εξατομικευμένων αναγκών των μαθητών, καθώς μεγάλωναν και άλλαζαν. Βοηθήθηκε η πιο στενή συνεργασία με γονείς και εμπυχωτές, λόγω της πολυετής γνωριμίας μαζί τους. Κάθε νέα χρονιά αποτελούσε συνέχεια της προηγούμενης, με λίγους νέους συμμετέχοντες και πολλούς παλιούς.
- Η καθιέρωση της σταθερής συνάντησης, δύο φορές την εβδομάδα, βοήθησε στην επίτευξη των θετικών αποτελεσμάτων.
- Οι παράλληλες δράσεις παρουσίασης, συνεκπαίδευσης με συνομηλίκους από άλλα σχολεία και ομαδικής συνεργασίας ή ψυχαγωγίας ήταν καθοριστικές για την αύξηση των εμπειριών επιτυχίας.
- Η χαρά και η θετική αλληλεπίδραση μεταξύ συνομηλίκων ως βασικοί στόχοι του προγράμματος λειτούργησαν ως θεμέλιο για την ανάπτυξη των άλλων ευρύτερων στόχων, πχ. γνωστικών, ψυχοκινητικών.

Η γενίκευση των αποτελεσμάτων δεν ενδείκνυται, λόγω της απουσίας χρήσης σταθμευμένου εργαλείου αξιολόγησης. Ωστόσο αναδεικνύονται σημαντικά ποιοτικά στοιχεία από την παρούσα μελέτη περίπτωσης, που σχετίζονται με τη συμβολή της χορωδίας στο ελληνικό ειδικό σχολείο και στους μαθητές του, καθώς και τον σημαντικό ρόλο των εμπυχωτών της. Προτείνεται η περαιτέρω διερεύνηση της χορωδιακής εκπαίδευσης ειδικών σχολείων ή ιδρυμάτων στον ελλαδικό χώρο, ως προς τις βασικές επιδιώξεις, την ανταπόκριση των μαθητών και τη συνεκπαίδευση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- APA, DSM-5 Task Force. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™ (5th ed.)*. Arlington, VA, US: APP, Inc.
- American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. (2009). *FAQ on intellectual disability*. http://www.aamr.org/content_104.cfm
- Bartle, J. A. (1993). *Lifeline for children's choir directors. (Rev.ed.)*. Toronto, Canada: Gordon V. Thompson.
- Bailey, B. A., & Davidson, J. W. (2005). Effects of group singing and performance for marginalised and middleclass singers. *Psychology of Music*, 33(3), 269–303.
- Branigan, E., & Barker, C. (2015). *The power of song: An evaluation of the With One Voice program*. Swinburne University's Centre for Social Impact. Ανακτήθηκε 2 Φεβρουαρίου 2019 από: <http://www.creativityaustralia.org.au/wpcontent/uploads/The-Power-of-Song-Summary-Report.pdf>
- Clift, S., & Hancox, G. (2001). The perceived benefits of singing: findings from preliminary Surveys Of A University College Choral Society. *Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 121(4), 248–256.
- Clift, S., Hancox, G., Morrison, I., Hess, B., Kreutz, G., & Stewart, D. (2010) Choral singing and psychological wellbeing: Quantitative and qualitative findings from English choirs in a cross-national survey. *Journal of Applied Arts and Health*, 1(1), 19–34.
- Cohen, M. L. (2012). Harmony within the walls: Perceptions of worthiness and competence in a community prison choir. *International Journal of Music Education*, 30(1), 46–56.
- Cook, F., & Oliver, C. (2011). A review of defining and measuring sociability in children with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 32, 11–24.
- Eilat, Y., & Raichel, N. (2016). An Inclusive School Choir for Children with Autism in Israel: Using Grounded Theory to Explore the Perceived Benefits and Challenges. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 16(1).
- Garaigordobil, M., & Pérez, J. I. (2007). Self-concept, self-esteem and psychopathological symptoms in persons with intellectual disability. *Spanish Journal of Psychology*, 10(1), 141–150.
- Gick, M. L. (2011). Singing, health and well-being: A health psychologist's review. *Psychomusicology*, 21(1), 176–207.
- Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (ΚΕΕ). (2002). *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα: Πρώτη και Δεύτερη Βαθμίδα. Δομές και Ποσοτικά Δεδομένα*. Αθήνα: ΚΕΕ.
- Merrell, K., Sanders, D., & Popinga, M. (1993). Teacher ratings of student social behaviour as a predictor of special education status: Discriminant validity of the School Social Behavior Scale. *Journal of Psycho educational Assessment*, 11(3), 220–231.
- Reddy, V., Williams, E., & Vaughan, A. (2002). Sharing humor and laughter in autism and Down's syndrome. *British Journal of Psychology*, 93, 219–242.
- ΥΠΕΠΘ. (2004α). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για μαθητές με ελαφρά και μέτρια νοητική καθυστέρηση*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- ΥΠΕΠΘ. (2004β). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για μαθητές με αυτισμό*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Wills, R. (2011). The magic of music: A study into the promotion of children's wellbeing through singing. *International Journal of Children's Spirituality*, 16(1), 37–46.